

LUMEA DE AICI ȘI LUMEA DE DINCOLO REFLECTATĂ ÎN INSCRIȚIILE FUNERARE DIN MOLDOVA

Elena CHIABURU*

Universul culturii populare se raportează în permanență la două lumi: *lumea de aici* și *lumea de dincolo*. Se întâmplă astfel, din cauză că omul societății tradiționale trăiește concomitent în două lumi: cea *reală* în care își duce existența fizică, și cea imaginată, *de dincolo*, unde sunt morții și strămoșii neamului, cele două lumi aflându-se în interdependență una cu cealaltă¹.

Până târziu, spre mijlocul secolului al XIX-lea, o formă de exprimare a interdependenței dintre cele două lumi au constituit-o textele săpate pe lespezile și crucile funerare. Inscripțiile medievale au avut, în imensa lor majoritate, un caracter religios. Rezultat firesc al unei spiritualități întemeiate pe dogmele creștine, acest caracter era determinat de funcția pe care inscripțiile o îndeplineau. În cazul pisaniilor, rostul lor era să arate numele celor care construiau sau refăceau un lăcaș de cult, împrejurările care provocaseră acțiunea și scopul pentru care o săvârșeau. Inscripțiile tombale, cele de pe pomelnice și cruci de piatră recomandau ajutorului divin pe morții sau viii ale căror nume le cuprindeau, la fel ca și inscripțiile de pe numeroasele obiecte cu funcții liturgice. Chiar și atunci când consemna o împrejurare fără legătură vizibilă cu viața religioasă, cum ar fi amintirea unei victorii militare, fixarea unui hotar sau construirea unui pod, inscripția propriu-zisă era încadrată de formule religioase și textul era, de regulă, săpat pe o cruce de piatră². În plus, ceea ce numim generic pietre de mormânt constituie dovezi de artă decorativă, reflectă dezvoltarea unor meșteșuguri și starea economică a exponenților societății care își permiteau să le pună. Nu întâmplător; problematica aceasta a fost investigat de-a lungul

---

* Biblioteca Facultății de Economie și Administrarea Afacerilor, Iași – România.

¹ Lucia Berdan, *Mitologia cuvintelor*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, p. 81.

² Alexandru Elian, *Cuvânt introductiv la Inscripțiile medievale ale României*, vol. I. *Orașul București*, București, Editura Academiei, 1965, p. 13-14.

timpului de istorici, filologi, teologi și istorici de artă, iar contribuțiile sunt numeroase și variate.

Din punctul de vedere care se circumscrie profilului publicației ce găzduiește materialul de față, cele dintâi abordări ale inscripțiilor funerare datează de la finele secolului al XIX-lea și au fost doar tangențiale, fiind subordonate problemei mari a datinilor de înmormântare la români. În 1882, înfățișând obiceiurile de înmormântare, Teodor Burada scria: „La cei mai bogați se pune pe mormântul lor o piatră, fie culcată, fie în picioare, având săpată pe ea soarele și luna, și cuvintele obișnuite: «Aici zace robul lui Dumnezeu (cutare)» și apoi trecătorilor: «Ziceți Dumnezeu să-l ierte!»”³

După un deceniu, Simeon Florea Marian detalia chestiunea: „În vechime, datina de a se pune pietre pe morminte era cu mult mai uzitată și mai răspândită decât în ziua de azi. Cu deosebire domnii, apoi boierii cei mai însemnați și mai avuți, precum și prelații, puneau totdeauna pe mormintele familiilor lor pietre, care erau foarte frumoase și iscusit lucrate și împodobite pe la mijloc cu diferite flori, iar pe margini cu inscripțiuni în relief, în cari se arăta de multe ori nu numai ziua, luna și anul repauzării și a înmormântării respectivului, pe al cărui mormânt se așeza, ci totodată și cauza morții. Astfel de pietre însă le întâlnim mai mult la domni, la boierii cei mai distinși și la cei mai însemnați ctitori bisericești și-n apropierea <bisericilor>, unde era mai înainte datina de a se înmormânta mai toți creștinii, și nu în țințerime depărtate de biserică, ca-n timpul de față. Poporul de rând îndătina și-n timpurile vechi, ca și acuma, a pune numai cruci și pietre simple; ba, uneori, chiar și numai un bolohan spre a se cunoaște mormântul”⁴.

Scrise în limbile slavonă, română și greacă, în proză și în versuri, pe lespezi de mormânt, cruci funerare sau comemorative din piatră sau din marmură, inscripțiile reflectă mentalități și denotă instruirea celor care le comandă. Multe dintre ele sunt veritabile mostre de cultură, fiind scrise ca un dialog între trecătorul care citește și mormânt. Altele conțin sentințe moralizatoare și cugetări de inspirație scripturistică. Desigur că textele versificate au fost alcătuite de știutori de carte cu oarece cultură, dar este greu de stabilit astăzi cât anume din cuprinsul acestor specii este literatură cultă și cât a devenit creație populară.

³ Teodor T. Burada, *Datinile poporului român la înmormântări*. Ediție îngrijită și prefată de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I. O., 2006, p. 28.

⁴ Simeon Florea Marian, *Înmormântarea la români*. Studiu etnografic. Ediție îngrijită, introducere, bibliografie și glosar de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum Vizual, 2008, p. 248-249.

În cele ce urmează vom cerceta inscripțiile funerare încercând să înfățișăm modul *cum erau percepute relațiile dintre oamenii vii și cei plecați pe Lumea cealaltă*. În acest scop, vom examina modul în care era privită trecerea omului în neființă și vom identifica formulele de invocare a ajutorului divin pentru răposații ale căror locuri de veci sunt împodobite cu pietre și cruci tombale. În continuare vom analiza câteva epitafe scrise ca un dialog între trecători și mormânt și o serie de inscripții conținând sentințe, maxime moralizatoare și cugetări funebre.

Temeiul documentar îl constituie cu precădere textele inedite, dar poate nu necunoscute cercetătorilor culturii românești vechi. Lucrul este posibil din cauză că interesul pentru adunarea inscripțiilor medievale s-a manifestat încă din secolul al XIX-lea, prin inscripții înțelegându-se atunci, în egală măsură, și însemnările de pe cărți.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, episcopul Melchisedec Ștefănescu a adunat multe inscripții medievale, din care a publicat o parte de-a lungul timpului, dar arhiva sa personală, păstrată la Biblioteca Centrală Universitară Iași, conține încă destule inscripții nevalorificate. În anul 1902, N. G. Dossios a publicat câteva *Inscripții grecești păstrate în capitala Moldovei, texte originale cu traducere în românește*, în fasc. II a *Studiilor greco-române*, iar între 1905 și 1908 Nicolae Iorga a scos două volume de *Inscripții din Bisericile României*. În perioada interbelică, Dimitrie Balaur a cercetat bisericile din județul Lăpușna, rezultatul constituindu-l Ms. VI-74 (Dimitrie Balaur, ms. *Bisericile din județul Lăpușna. Material istorico-bisericesc* <Râzeni – Lăpușna, 1928>, 10 + 776 p.), de la Biblioteca Centrală Universitară Iași. Din acesta, istoricul a publicat în anul 1934 partea cuprinzând însemnările de pe cărți în lucrarea *Biserici în Moldova de răsărit. Cărți românești de slujbă bisericească care au trecut Prutul (veac. XVIII-XIX). Județul Lăpușna*, București, Tipografia Cărilor bisericești. În fine, în preajma și în timpul celui de-al doilea război mondial, Constantin Bobulescu a întreprins anchete epigrafice în bisericile și mănăstirile de pe Valea Trotușului și din Iași, în urma cărora a alcătuit două manuscrise păstrate astăzi la Biblioteca Academiei Române din București: BAR, A 1610 (ms. C. Bobulescu, *Valea Trotușului*, vol. I și II) și BAR, A 1580 (*Inscripțiile bisericilor din orașul Iași*). Ocazional, preotul cărturar a folosit câteva inscripții în lucrările sale, dar cea mai mare parte încă nu au văzut lumina tiparului.

Studiul de față se întemeiază pe sursele documentare enumerate, din care vor fi alese spre exemplificare textele cele mai reprezentative. Pentru ușurința lecturii, în cazul textelor scrise în limbile slavonă și

greacă vom da numai traducerea românească. În scopul obținerii coerenței necesare analizei, au fost consultate și studii de epigrafie, de paleografie slavonă, de istorie a bisericii, de istorie propriu-zisă și dicționare ce vor fi indicate la locul potrivit. Abordarea se va face cronologic, până la 1859, iar zona investigată este Moldova, adică atât cât, istoricește vorbind, a existat formațiunea statală numită astfel.

Foarte interesante, expresiile prin care este considerată plecarea omului pe Lumea cealaltă, gravate pe pietrele tombale, sunt derivate din cunoștințele religioase ale comanditarilor, de obicei preluate din Sfânta Scriptură. Dincolo de moarte, cel decedat „nu mai este”, fiind cuprins de somn⁵, motiv pentru care despre dânsul se spunea că „a răposat”, se „odihnește”, „a adormit”, „s-a mutat” la ceruri. Defunctul devine „vrednic de pomenirea veșnică și fericit”, „adormitul mutat”, „așezat spre odihn(a) vecinică”⁶, dar continuă să fie prezent în amintirea celor rămași pe pământ. În consecință, o inscripție incompletă de pe o piatră de mormânt de la mănăstirea Precista din Bacău spune că „Ioan Alexandru Voievod, fiul lui Ștefan Voievod, domn al Țării Moldovei, înfrumuseță acest mormânt <pentru cineva necunoscut, din cauză că piatra este spartă> care s-a strămutat la vecinicele lăcașuri în anul 7130”⁷. Solomon mare logofăt, „binecredinciosul ctitor și ziditor al acestui sfânt lăcaș”, care „a răposat în zilele binecredinciosului Io Antoni Voievod, în anul 7184 de la facerea lumii și Naștere 1680, luna aprilie”, „doarme”⁸ în mormântul din biserica mănăstirii Bogdana. Într-o perioadă cuprinsă între noiembrie 1673 – noiembrie 1675 și aprilie 1684 – mai 1685, un anume Dumitru „s-au preastavit⁹ și s-au astrucat aicea”, la fel ca „Ecaterina, fiica Tomei Ca(n)tacozino vornicu

⁵ *Vocabular de teologie biblică*. Publicat sub conducerea lui Xavier Leon-Dufour, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, 2001, p. 445 și 702, sub voce.

⁶ Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, Atelierele Grafice „Socec”, p. 165, nr. 443/10 (text gr. și trad.); Biblioteca Academiei Române (în continuare BAR), A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 783 și 881.

⁷ Grigore Tăbăcaru, *Bisericile Bacăului*, Bacău, Tipografia Gutenberg, 1932, p. 31.

⁸ BAR, A 1610 (ms. Bobulescu, *Valea Troțușului*, I), p. 176-177 (text sl. și trad.).

⁹ Din punct de vedere lingvistic, este interesantă alăturarea în aceeași propoziție a unui slavonism: *ПРАСТАВНТИ* – a muta, a schimba, dar și *ПРАСТАВНТИ сѧ* – a deceda (cf. Pandelescu Olteanu (coord.), *Slava veche și slavona românească*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 443, sub voce) și a unui termen latin: *astrucăre* – a îngropa, a acoperi cu pământ (cf. Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu-Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2007, p. 58, sub voce).

ce(l) mare”, soția lui Velicico Costin hatman, care „s-au prestăvit la sălașile vecinice” la 8 aprilie 1685. La Biserica Barnovschi din Iași, „Ioan Crăstea lănaru” a pus o lespede de piatră pe mormântul ce îi adăpostea laolaltă mama, o soră și două soții care „mutatu-s-au la vecinicul lăcaș” la 8 iunie 1699. Și mitropolitul Gavriil Callimachi, murind la 20 februarie 1786, „s-au mutat la vecinicile lăcașuri, pre carele (Dumnezeu) să-l odihnească în Împărăția sa, să să învrednicească”. Lui Sandul, ctitorul bisericii din satul Urminiș (sau Hangani, județul Bacău), i „s-au despărțitu sufletu din trupu, let 178(9) mart 14”, în vreme ce Alexandru Callimachi mare postelnic „și-a dat obștescul său sfârșit”¹⁰, la 6 octombrie 1797. La 28 aprilie 1804, Zoe „domnița, fiica Zmaragdei, a încetat din viață”, dar „Theodor Balș biv vel vornic de Țara de Gios <...> s-au mutat de cătră D(o)mnul la anul 1810 dechemvrie 15”. Un anume Vellios, înmormântat în curtea bisericii Vovidenia din Iași, „s-a dat sfârșitul vieței în Iași, 1811”. Pe lespede a lui „Iordache Balș marele vistiernic, fecior Lupului Balș, carele au fost logofet mare” s-a scris cu deplin firesc, la 23 martie 1812, că a murit „și s-au așăzat aice în mormânt supt această marmură”, în vreme ce pe lespede a Mitropolitului Meletie s-a scris doar că: „Aice reposază Înalt Preosfinția sa Meleti Metropolitu Moldovei și Sucevei, săvârșit din vieață la 1848, luna iunie 20”, la fel ca pe cea a domniței „Efrosini, soția C(onstantin) Negre, ce-au fost postelnic mari, și fiică Voievodului Neculai Mavrogheni, ce-n ambele prințipatile domnit-au cu onoare, <...care> se reposază <la mănăstirea Golia din Iași>. Născută la anul 1778 și s-au săvârșit la 5 mai 1850 în Ieși”¹¹.

Inscripțiile oamenilor de rând erau scrise într-un stil oral mai accentuat, așa după cum ei vorbeau. Astfel, pe o piatră de mormânt din biserica Sfinții Voievozi din Târgu Ocna s-a însemnat faptul că acolo „hodinește robii lui D(umne)zeu Neculai Stoean, soțiea sa Irina, titorii sfântului acestuea lăcaș, săvârșit din a lor vieață la anul 1849 maiu 3”.

¹⁰ C. I. Istrati, *Biserica și podul din Borzești*, în „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tom XXVI (1903-1904), stampa VI și p. 265; N. Iorga, *op. cit.*, p. 166, nr. 445/12, p. 173, nr. 463/4 și p. 175-176, nr. 471/11 (text gr. și trad.); BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 91, 174 și 771 (data de zi: 3); idem, A 1610 (ms. Bobulescu, *Valea Troțușului*, II), p. 143.

¹¹ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 96, 98 și 219 (text gr. și trad.), p. 402-403 și 773; Gheorghe Ghibănescu, *Biserica Sf. Dimitrie (Balș)*. (Predică ținută în ziua de 26 octombrie 1933), Iași, Tipografia „Presa Bună”, 1934, p. 27; N. G. Dosioș, *Studii greco-române*, fasc. III. *Manuscrisele grecești din Biblioteca Centrală din Iași*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1902, p. 76-77; N. Iorga, *op. cit.*, p. 198.

În mod similar, în 1851, la biserica Sfântul Nicolae-Ciurchi din Iași: „Supt această cruci să *hodinești* robii lui Dumnezeu Anghel Sârbu cu soția sa și tot nemu lor”. În schimb, la 29 ianuarie 1855, șetrarul Vasile Barnovschi „*au trecut din valurile lumii aceștia la o viață nefârșită*”¹². Există destule inscripții funerare care menționează moartea în numeroasele războaie și epidemii ce au avut loc până la mijlocul secolului al XIX-lea pe teritoriul Țării Moldovei, dar acestea nu fac subiectul cercetării noastre acum.

Inscripțiile funerare sunt produsul spiritului religios: moartea este destinul obligatoriu al tuturor oamenilor, „*calea întregii lumi*”¹³, de la care nimeni nu se poate sustrage, fie el bătrân sau copil, bogat sau sărac. De aceea, pe o marmură din biserica mănăstirii Bogdana, județul Bacău (în partea dreaptă), având blazonul Cantacuzinilor și pusă la 1 septembrie 1691 pe mormântul lui Ioan Cantacuzino al doilea logofăt, scrie că „*m-au surpat nefățarnica moarte*”¹⁴. Mitropolitul Iacob Stamati, murind la 9 martie 1803, „*au împlinit cé după lume obștiască datoriel/ Cu toată cinsté sa într-a Moldaviei sfântă Mitropolie/ Precum vom urma și noi cești rămași în lume*”¹⁵. Acel Vellios, înmormântat în curtea bisericii Vovidenia din Iași, pomenit mai sus, murise în 1811 „*după voia providenței dumnezeiești <...> trebuind să mă duc dintre cei viețuitori*”, în vreme ce Ecaterina, soția preotului Nicolai Bosie, a murit la 13 iulie 1813 „*din Presfânta poruncă*”¹⁶.

Din cele expuse până aici se observă că omul perioadei cercetate era conștient de dualitatea trup-suflet, știind că existența pământească este trecătoare pentru fiecare individ, veșnică fiind în schimb Viața de Apoi. Pe aceeași marmură de pe mormântul lui Ioan Cantacuzino scrie: „*Iată că mă duc/ De viața vecinică de-acmu să m-apuc./ <...>/ Și vă aștept, fraților, iar să ne vedem/ La vinirea Domnului să ne adunăm./ Să lăudăm și noi pre Sfânta Troiță./ O d(um)n(e)zăire întrăită și-ntr-una ființă*”¹⁷. Mihail, fiul de doar 12 ani și 3 luni „a preotului Petru Posa iconom și al Mariei Morozaan <...>, la anul 1843 ghenari 14, *din*

¹² BAR, A 1610 (ms. Bobulescu, *Valea Trotușului*, II), p. 3; idem, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 279 și 570.

¹³ *Vocabular de teologie biblică*, p. 446, sub voce.

¹⁴ BAR, A 1610 (ms. Bobulescu, *Valea Trotușului*, I), p. 177-178.

¹⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 174-175, nr. 469/9 și p. 183, nr. XXXV/1; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 246 și 471.

¹⁶ N. G. Dosioss, *op. cit.*, p. 76-77; N. Iorga, *op. cit.*, p. 198, nr. 560/8; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 123-124 și 219 (text gr. și trad.).

¹⁷ BAR, A 1610 (ms. Bobulescu, *Valea Trotușului*, I), p. 177-178.

*vremelnica viață m-am săvârșit și la cia cu adevărat netrecătoare și vecinică am venit*¹⁸.

Caracterul pieritor al omului era desemnat prin „oase” și „trup”, care, o dată ajunse în mormânt, se transformă în țărână. Pe lespede funerară a lui Atanasie Gosan, aflată în pridvorul bisericii Talpalari din Iași, s-a însemnat faptul că „s-au pus supț această piatră doao trupuri în pământ:/ A robilor lui D(u)mnezeu îngropați într-un mormânt./ Atanasie Gosan ce-au fost paharnic mari./ Și-n anii de la Hristos sfârșitul vieții Sali/ La o mie șapte sute și șaptezeci și șase,/ Dechemvri în doaozeci, s-au scos cu jele din case./ <...>/ Și soția sa Anița, fiica lui Toader Nacu./ Logofăt de visterie, cari-n luna și anul/ Doaozeci și cinci septemvri, o mie opt sute trii,/ S-au săvârșit din viață”¹⁹. Pe o piatră de mormânt din cimitirul bisericii din satul Grozești (județul Bacău) s-a însemnat în 1805 că dedesupt „odihnește oasele răposaiților robilor (lui) D(u)mnezău Andrei chelariu și cu soția sa Eva”. Sub o lespede comemorativă care ar merita o cercetare mai amănunțită din punctul de vedere al informației istorice, de la biserica Sfântul Gheorghe (Mitropolia Veche) din Iași, pusă în anul 1808, „zac trupurile adormiților robilor lui D(u)mnezeu” și urmează însiruirea numelor. La biserica Sfântul Dimitrie (Balș), sub a treia piatră din pridvor (în partea stângă), „odihnește trupul robului lui D(u)mnezeu Theodor Balș biv vel vornic de Țara de Gios, <dar sufletul lui> s-au mutat de cătră D(o)mnul la anul 1810 dechemvrie 15”²⁰. În schimb, pe o lespede de la biserica Sfinții Voievozi-Rufeni din Iași s-a scris, oarecum surprinzător, în 1806, că „supt această piatră odihnește sufletu rubu (sic!) lu Dumnezău Dumitrie, ficior lu popa”²¹.

În unele inscripții tombale, dihotomia trup – suflet este și mai explicită. Astfel, pe o lespede așezată la 24 februarie 1779 la biserica Talpalari din Iași s-a precizat că „aici, supț această piatră sunt îngropate <doar> oasele robului lui Dumnezău Costin Carp, fiul sulgeriului Vasile Carp, carile s-au pristăvit, <sufletul lui> mutându-să cătră vecinicile

¹⁸ Idem, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 471.

¹⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 183, nr. XXXV/1; Gheorghe Ghibănescu, *Biserica Talpalari cu hramul Nașterea Maicii Domnului*. (Predică ținută în ziua de 8 septembrie 1933), Iași, Tipografia „Presa Bună”, 1934, p. 48; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 246.

²⁰ BAR, A 1610 (ms. Bobulescu, *Valea Trotușului*, I), p. 306-307; Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Dimitrie...*, p. 27; N. Iorga, *op. cit.*, p. 175; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 300-301 și 402.

²¹ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 684.

*lăcașuri*²². O imagine aproape vizuală a fost alcătuită pe o piatră de mormânt, păstrată la Muzeul Național de Istorie a României, printr-un text în limba greacă potrivit căruia „*acest mormânt ascunde sub el pe Teodor Petridi*, care a fost crescut în orașul cel situat în înalte înălțimi ale Târnovului. <...> Acum îl sălășluiește pământul dacilor în adâncurile lui, *dăruindu-i-se din ceruri somnul liniștit într-un timp îndelungat. Iar când trâmbița va suna în sunete de Înviere, atunci și el își va lua veșmântul de noua viață, izbăvit fiind din cele de deasupra*. Teodor Petrovici, decedat în 23 martie 1800, în vârstă de 54 de ani, în Iași²³”.

Știind că dispariția fizică a omului era inevitabilă, pe lespedea Ecaterinei, soția preotului Nicolai Bosie, amintită mai sus și înmormântată la mănăstirea Frumoasa, unde soțul său „au fost cântăreți slujitori”, s-a scris: „Nu mai sunt eu muritoare,/ Că trupul ci-am fost datoare./ Aice supt piatră în gro(a)pă/ Iată acum să îngroapă,/ Supus fiind stricăciunii/ Și morții, și putregiunii”. Presvitera Ecaterina și ai săi știau însă că murind „din Presfânta poruncă,/ Țărână pe trup ni s-aruncă./ Dar sufletul mi-au sburat/ De unde s-au și luat./ La Împăratul ceresc./ Unde dreptii odihnesc²⁴”. Din acest motiv, hatmanul Neculai Strătulati, zis Mironescu, menționat anterior, murind, de fapt „s-au grăbit a trece/ Întru a Raiului disfătari dorind a pitrece²⁵”.

Dacă pentru oamenii ajunși la vârsta maturității și a bătrâneții, dispariția fizică putea avea diverse explicații, în schimb despre copii, care erau nevinovați, firește, se credea că au fost „luați de Cel de Sus”. Pe Mihail, amintit mai sus, „*cel ce lăcuiește într-un ajutoriu celui Preainalt, din brațele jelnicilor miei părinți fără vreame m-au luat* <...>, din vremelnica viață m-am săvârșit și la cia cu adevărat netrecătoare și vecinică am venit²⁶” la 14 ianuarie 1843. Putând fi o pedeapsă pentru păcatele vreunuia dintre părinți, moartea copiilor și a tinerilor era percepută întotdeauna ca nedreaptă. În acest sens, pe o piatră de mormânt de la biserica Sfântul Ioan Gură de Aur (Zlataust) din Iași s-a săpat un epitaf înduioșător: „*Fraților, în vrăstă crudă, cruda moarte me-(a)u răpit./ Unul de un an și o lun(ă), altul trii am împlinit./ Am lăsat părinți pe lume, șapte fraț, două surori./ Vreț a ști a noastră*

²² Gh. Ghibănescu, *Biserica Talpalari...*, p. 53; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 246-247.

²³ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 841 (text gr. și trad.).

²⁴ *Ibidem*, p. 123-124.

²⁵ *Ibidem*, p. 773.

²⁶ *Ibidem*, p. 471.

nume: Andronachi, Encușor./ Am încetat din viață amândoi întru acest an ce mai gios să înșămnează./ Familia ni-i Holban. 1848²⁷.

Textele conținând cuvinte precum „odihnește” sau „doarme” sugerează că trecerea în neființă a fost acceptată cu seninătate, fiind vorba, probabil, de așa-numitele morți „bune”, consecințe ale bătrâneții. Cu toate acestea, în destule inscripții găsim evocată suferința provocată de moartea cuiva drag, fie în texte versificate, fie într-o scurtă narație. În vremurile în care mortalitatea infantilă era mare, părinții lui Costin Carp, amintit mai sus, au zugrăvit durerea pierderii fiului într-un epitaf în versuri: „Costin Carp eu m-am numit/ În puțini ani ce-am trăit./ Părinții mei mă iubiè./ Mângâiere mă avè,/ Nădăjduind să mă vadă/ Odraslă cu dulce roadă./ Vedeți acum unde zac/ Și ce cale lungă fac/ Lăsându-i pe ai mei părinți/ Foarte jalnici și scârbiți./ M-au acoperit pământul./ Lăcaș îmi este mormântu./ În vrăstă copilăriască./ Toți ai mei să mă jăliască/ Și să roage pe Dumnezeu/ Să ierte sufletul meu²⁸. Moartă la 30 ianuarie 1782 și depusă la mănăstirea Golia din Iași, „feciorelnica Maria sub acest mormânt s-a îngropat./ Care la patrusprezece ani a părăsit această viață./ Dar ea acum se bucură în ceata celor fericiți./ Lăsând părinților ei jale și plângeri./ Căci era ochiul casei, împodobită cu bunătăți și virtuți./ Cu frumusețile tinereței și cu moravurile bătrâneței²⁹”.

La biserica Talpalari din Iași, la 10 iunie 1837, s-a așezat o piatră funerară pentru a arăta că „aici în al morții sin/ Zace aga Alecu Roset;/ Aici rudele în bocet/ Îndreptează a lor suspin./ Aici piatra jelește/ Că aici odihna sfântă/ Inima lui rece apusă³⁰. Alteori, cei îndurerăți își exprimă suferința pierderii celui drag în fraze simple. Pe „Elena a lui Gheorghe Balș fiică, iar soția înțeleaptă și cinstită a lui Răducanu Roseti <...> a răpit-o soarta în vârstă mijlocie <... și> a lăsat soțului jale fără mângâiere, precum și la toți copiii săi, și mai ales fiicelor sale iubite”, la 13 septembrie 1798. Ana „soția postelnicului Iordachi Boian”, menționată anterior, a murit 21 iulie 1853 „lăsând nemângâiet pe soțul ei, cu doi fii³¹”.

²⁷ *Ibidem*, p. 390.

²⁸ Gh. Ghibănescu, *Biserica Talpalari...*, p. 53; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 246-247.

²⁹ N. G. Dossios, *op. cit.*, p. 56; N. Iorga, *op. cit.*, p. 166-167, nr. 447/14 (text gr. și trad.).

³⁰ Gh. Ghibănescu, *Din traista cu vorbe (101 curiere literare)*, Iași, 1906, p. 368; Idem, *Biserica Talpalari...*, p. 52-53; N. Iorga, *op. cit.*, p. 186, nr. 9; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 248, menț.

³¹ N. G. Dossios, *op. cit.*, p. 68; Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Dimitrie...*, p. 28; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 402 (text gr. și trad.) și 472.

Relația întreținută de oamenii vii cu cei „de dincolo” prin gesturi de doliu, slujbe de pomenire, grija față de morminte, ospețe funerare și ofrande, pe de o parte, și eforturile făcute de cel viu pentru absolvirea propriilor păcate, pe de altă parte, relevă faptul că pentru omul medieval nu exista o ruptură între „lumea de aici” și „lumea de dincolo”. Înfrumusețarea mormintelor cu pietre și cruci era legată de credința în supraviețuirea omului dincolo de moarte, pentru insul epocilor trecute veșnicia fiind foarte aproape³², iar textele funerare reflectă acest lucru. Spre exemplu, Constantin Bantaș pârcaľab, mort la 7 septembrie 1675, și-a făcut și înfrumusețat piatra tombală „*pentru sufletul său*”. În 1818, căpitanul Iordachi Dragomirescu „au rădicat această <piatră pe mormântul soției sale, Rucsanda>, *spre amintirea rudelor și prietenilor săi*”³³. În același an, la 12 iunie, în cimitirul bisericii Sfinții Voievozi-Rufeni din Iași s-a pus o cruce comemorativă pentru „robii lui Dumnezeu căpitanului Ispiri Neculai, Maria, Rucsanda, Catinca, Costachi <...> și li s-au făcut înspre vecinica pomenire”³⁴. În fine, pe un mormânt din cimitirul mănăstirii Frumoasa, făcut din „marmură albă de Italia”, de „d(omnul) Fransoa Verneta, maistru lucrătoriu de marmură din Odesa”, s-a gravat că „*pietatea fiească a domnitorului Moldovei Mihail Sturza au rădicat acest monument spre pomenire prestrălucitului mare logof(ăt) și cavalier Grig(orie) Sturza, născut la 1758, săvârșit la 1833 mart în 13 zile*”³⁵.

Deloc întâmplător, scrierea inscripțiilor funerare începea aproape invariabil cu invocația simbolică + (*Cruce ajută*), iar textul afirmă condiția de „rob al lui Dumnezeu” pentru cel dispărut. De asemenea, inscripțiile conțin diverse formule prin care se solicită ajutorul lui Dumnezeu pentru cel trecut în neființă. Fără a putea generaliza, firește, observăm doar că cea dintâi formulă de ajutor divin cuprinsă într-o inscripție din materialul documentar folosit la întocmirea acestui studiu este foarte târzie, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și a fost gravată pe o cruce din piatră aflată în cimitirul

³² *Vocabular de teologie biblică*, p. 324 și 445, sub voce; Jacques Le Goff (coord.), *Omul medieval*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 28-29; Dan Horia Mazilu, *O istorie a blestemului*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 170-171.

³³ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Tr. 1772, op. 2020, dos. 25068 (Ministerul de Interne. Felurite pricini), f. 153 și 155 (decalc și trad. din 1852); BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 391-392.

³⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 192, nr. 536/3.

³⁵ Monumentul s-a construit mult mai târziu, în luna mai 1842 (cf. „Albina românească”, nr. 44 din 4 iunie 1842); idem, p. 334, nr. 952; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 123.

bisericii din satul Grozești (județul Bacău), având sculptați de o parte și de alta doi brazi: „I(su)s H(risto)s Ni. Ka. Aice odihne(ște) răposatu rob lui D(u)mnezău Stan muntean ot Br(a)șău, soțul Vochiții, *D(o)mnu să-i pomenească întru împărăția sa*. 1767 sept(emvri) 30”³⁶.

Din secolul al XIX-lea, înmulțindu-se pietrele tombale care au ajuns până la noi, exemplele sunt mai numeroase. Astfel, în 1803, „Profira serdăreasa Botez, cu fiica ei Marghioala <se> roagă la toț să zică: *D(u)mn(ezău) să-i odihnească în desfătare cerească*”. La 19 ianuarie 1812, „Manoil Balș, fiu a Lupului Balș vel logofet <...> cu umilintă rugând pe toți carii aice vor ceti, din inimă a să milostivi și cu d(u)hul să grăiască: *D(u)mnezeu să-l odihnească, cu dreptii să-l sălășluiască!*” După doar câteva luni, fratele său, „Iordache Balș marele vistiernic, fecior Lupului Balș, carele au fost logofet mare <...> s-au săvârșit la anii 7320 <1812> martie 23, <...> rugându-să la toți să roage pe milostivul *D(u)mnezeu pentru iertarea păcatelor sale*”³⁷. „Ana Catargiu, soția marelui logofet Constantin Balș, s-au îngropat aice <la biserica Sfântul Dimitrie (Balș) din Iași>, la anul 1812 iulie 27, carea să roagă la toți privitorii acestui mormânt să se roage lui *D(u)mnezeu pentru iertarea greșalelor sale*”. Pe Ilinca, moartă în 1825, „*Dumnezău s-o odihnească în lăcașurile dreptilor*”, iar pe „răposatul Grigore Paladi, postelnicul cel mare <...> *Domnul să-l așeze în ceata celor drepti*. A adormit la 3 aprilie 1828”. Pentru „un fiu al Epirului, <...> Gheorghe cu numele, fiul lui Leontarios, <...> voi, cei ce treceți pe aici, văzând acest mormânt, *cereț de la Dumnezeu, cu toții, iertarea păcatelor pentru ca Ziditorul și Dumnezeu să-l sălășluiască pe el împreună cu dreptii și să-l odihnească*”. „Iosip, c(esaro) c(răiesc) feldvebel, <...> carele în vrâstă de 45 ani s-au mutat către Domnul, la 17 marti 1837”, le cerea „muritorilor: rugați pre milostivul Dumnezeu ca să-i ierte păcatele, *să-i ușureze țărâna*”. Pentru „Smaranda Mavrogheni, soția, doamna lui Scarlat Callimachi, <...> rugați-vă toți, *ruđele și prietenii, ca ea să afle milă la viitoarea judecată*. A răposat în această țară la 1837, în luna lui martie, duminică în 27”³⁸. Din aceste spicuiuri remarcăm cunoștințele

³⁶ BAR, A 1610 (ms. Bobulescu, *Valea Troțușului*, I), p. 306.

³⁷ Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Dimitrie...*, p. 27 și 29; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 402-403 și 565.

³⁸ Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Dimitrie...*, p. 27; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 97 (text gr. și trad.), 403, 646 (cu diferențe de lectură), 861 și 915; N. G. Dossios, *op. cit.*, p. 58 și 70; N. Iorga, *op. cit.*, p. 126-127, nr. 345/10, p. 139, nr. 386/7 și p. 163-164, nr. 438/5 (text gr. și trad.).

religioase ale celor care au comandat sau alcătuit textul inscripțiilor funerare: „ceata celor drepti”, evocată în Vechiul Testament, sălășluiește în Paradis, iar așteptarea întoarcerii lui Hristos, ca Judecător al celor vii și al celor morți, face parte din *Crezul* creștin-ortodox.

Credința în întâlnirea sufletelor pe lumea cealaltă era afirmată explicit prin intermediul textelor funebre, exemplele în acest sens fiind numeroase. Amintim doar că la 7 februarie 1836 pe lespeda mormântului lui Tanasă Foca s-a scris că acesta se odihnea „împreună cu o soție, Soltana, și *dinpreună cu cei mai înaintea adormiți*”. La 31 martie 1839, în cimitirul Bisericii Albe din Iași s-a pus o cruce „supt <care> să odihnește robu lui Dumnezeu Necola Arapu și tot *niamu lui*”. Tot „acolo să află odihnindu-să robul lui Dumnezău Necolae Zagură biv vel șatr(ar), carile s-au săvârșit din viață la 28 octom(brie) 1838 <...>. Și tot în locul acest de repaos petrec robii lui Dumnezău Grigori Țindi și soție sa Asinica. (Și tot aici z)aci împreună și nepotul acestora Petro Zagură, născut la 29 iuni și trecut din vieață la 3 iuli 1841”³⁹.

Așa cum am dovedit până aici, pentru omul epocii cercetate nu exista o ruptură între „lumea de aici” și „lumea de dincolo”. Din acest punct de vedere, remarcăm modul de redactare a textelor, ca un dialog între cel răposat și trecătorii prin fața locului său de veci. Adresându-se direct celor ce vor citi inscripția, „Pandeli Gheorghiu, ce s-au săvârșit din viață la 1850 mart în 15 <...>, rog pe cel ce va ceti, să zică: *D(um)nezeu să-i ierti și să-i odihniască!*” Pentru „Teodosi sân hagi Dimitri, în vrâstă de 66 ani, i soara d(umisali) Domnica, care au răposat la anul 1850 april în 4, *cetitorii sînt rugați să zică D(um)nezău să-i ierti!*” La fel, pentru „domnița Efrosini, soția C(onstantin) Negre, ce-au fost postelnic mari, și fiică Voievodului Neculai Mavrogheni, <...> voi cercând pe lângă ist mormânt aice făcut de a sa fiică, *rugați pe Dumnezeu a-i fi țărâna ușoară și sufletul ferice și Dumnezeu s-o aibă în paradisul său <...>*, la 5 mai 1850 în Ieși”. Pe o inscripție de pe un mormânt de la biserica Vulpe din Iași, a lui „Gheorghii preut și fiii lui”, pusă la 22 iunie 1850, scria: „Și acei cititori cari s-or învrednici di a (c)eti această piatră, să zică toți: *Dumnezău să îi ierti! și di noi să fii iertați*”. Pe „Constantin iconomu, Bălan, în vrâstă de 64 ani, săvârșit din viață la anul 1852 martii în 15, *deci, acuma, muritoriule, oprești-ți călătoria ta și zi: Dumnezău să-l ierti!*” „Slugerul Ioan Bran, răposat la

³⁹ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 373-374 și 748; N. Iorga, *op. cit.*, p. 192, nr. XXXVII/1 (menț.).

anul 1811 april în 11, cu a sa prea slăvită soție, Maria, născută Anastasă vornicul, dară răposată în anul 1826 noiembrie în 8 zile <și> iubiții fiii lor <...se roagă>: *Cinstiți cetitori, din inimă ziceți: bine voiască către răposatii Dumnezău, să-i ierte și să-i odihnească*". „Rarița, soția lui Penu Predu Rizu, în vrâstă de 30 ani, dimpreună cu doi fii a ei <...>, *r(o)g pre toț cetitorii cari vor treci, să zăcă: Dumnezău să ierti!*”, la 19 iulie 1859. „Ileana, soția răposatului Alecsai Andriețca s-au săvârșit din viață la anul 1859 ghenarie 24 zile, de care *să roagă la toți trecătorie (sic!) ce vor vede și vor cite, să zică: Dumnezeu să (o) ierte!*” La 29 martie 1859, Zavu Moscu implora: „*Fraților și surorilor, iubiților cititorilor, Costachi. Vă rog pentru dragostea lui Hristos, aveți bunătate de a ceti și să zăceți: D(um)nezău să-l ierte!*” În sfârșit, „ieromonahul Calinic Bibiri, săvârșit din vieață la 12 august 1859”, îndemna la reflecție asupra vremelniciei prezenței omului pe pământ: „*Cetitoriule gândește-te, și tu în pământ îi întra, și zi: D(umne)zeu să-l ierti!*”⁴⁰

La rândul lor, cei care plecau pe lumea cealaltă știau că trebuie să dea și ei iertarea cuvenită celor rămași în urmă pe pământ. Într-o frumoasă epigramă funerară alcătuită pentru paharnicul Atanasie Gosan și soția sa Anița, înscriși între ctitorii bisericii Tălpădari din Iași în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, urmașii lor au scris că „soția sa Anița, fiica lui Toader Nacu./ Logofăt de visterie, cari-n luna și anul/ Doaozeci și cinci septemvri, o mie opt sute trii./ *S-au săvârșit din viață, iertare dând celor vii*”⁴¹. Mult mai tolerant, unul din ctitorii bisericii Sfânta Paraschiva din Iași, Mihalachi Maneta, „cari s-au mutat din viață la 1859 april în 13, în vrâstă de 60 ani <...>, *roagă pe toți, de orice lege, a-l ierta, că și el pe toți i-au iertat*”⁴².

Potrivit moralei ortodoxe, cultivarea memoriei celor dispăruți și solicitarea ajutorului lui Dumnezeu nu doar pentru sine, ci și pentru cei apropiați, este o îndatorire a fiecărui creștin. Credința aceasta este afirmată pe o piatră de mormânt din biserica Sfântul Gheorghe (Mitropolia Veche) din Iași, a lui „Neculai Strătulati <...> ce-i zic Mironescu”, mort la 4 noiembrie 1818, „pentru care rog pi toți cei ci vor voi să cetească./ Pre acest trecut din viață, toți să pomenească./ Rugând pre adivaratul D(um)nezeu/ Pentru iertare păcatelor sufletului său./ *Că toți cei ce pitrecem supt soare/ Sîntem datori a ni ruga mult unul*

⁴⁰ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 98, 175, 302, 571-572, 647-648, 750, 783, 896-897 și 954; Gh. Ghibănescu, *Biserica Talpalari...*, p. 49-50.

⁴¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 183, nr. XXXV/1; Gh. Ghibănescu, *Biserica Talpalari...*, p. 48.

⁴² BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 783.

*pentru altu./ Fișticari, ca și d(u)mneavoastră să aflați miluiri/ La a Raiului, prin H(risto)s priimiri*⁴³.

Pentru cei în viață, comportamentul pios contribuia la obținerea mântuirii în Viața de Apoi. Iconomul Petru Posa și Maria Morozan, părinții lui Mihail, un copil mort la 14 ianuarie 1843, au gravat pe stâlpul ce îi marca locul de veci: „Cei ce vă veți întâmpla a ceti pre stâlpul meu, ziceți: Dumnezeu să mă ierte! și îndoită plată veți lua de la Mântuitorul H(risto)s care poate a vă da. Amin”. Alte două texte sugestive în acest sens au fost săpate în anul 1803. La 9 martie, pe marmura de pe mormântul Mitropolitului Iacob Stamati s-au gravat următoarele: „Au împlinit ce după lume obștiască datorie/ Cu toată cinste sa într-a Moldaviei sfântă Mitropolie./ Precum vom urma și noi cești rămași în lume./ Priimește Doamne, sufletul său la cerescul Tău bine./ Toți de obște ne rugăm zicând: să ierte./ Ca și pe noi păcătoșii, după faptele noastre să nu ne certe”.

După câteva luni, la 25 septembrie, urmașii paharnicului Atanasie Gosan, amintit mai sus, spuneau și ei că „Tălpălarii să numește și sunt ctitori împreună./ Biserica unde este mormântul lor de odihnă./ Se rugăm pre Dumnezeu, cu dreptii să-i odihnească./ Și noi să nădăjduim Împărăție cerească./ Mila Ta, D(oa)mne, cu toții să fie în fericare./ Aceasta să v(a) ceti spre vecinica pomenire”⁴⁴.

Continuând analiza, constatăm că numeroase inscripții conțin *reflecții asupra vieții trecătoare, maxime și cugetări moralizatoare* inspirate din Sfânta Scriptură ori din cărțile populare ale epocii. De pildă, la 6 octombrie 1797, s-a alcătuit un „epitaf către cel care în fragedă încă vârstă și-a dat obștescul său sfârșit aci-n Moldova, către prea nobilul boier <...> Alex(andru) Callimachi, celui care a fost <...> mare postelnic. <...> Știm că pe cei muritori nici moartea, nici ursita cea rea vor putea să-i scape de a se coborî în iad, ci durerea celor rămași”. La 8 octombrie 1829, „Marie, fiica iconomului Grigorie, s-au săvâ(r)șit din această viață trecătoare, lăsând la toată omenire obștească îndatorire”. Pe mausoleul familiei Sturza de la biserica Bărboi din Iași, construit în 1835, scrie: „Cel ce crede în Mine, de va și muri, viu va fi”, iar pe lespedeza unei „Marghioara, născută la 1816, însoțită cu caminariu Gherasăm Hâncu la 1832 și mutată la viața

⁴³ *Ibidem*, p. 773.

⁴⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 174-175, nr. 469/9 și 183, nr. XXXV/1; Gh. Ghibănescu, *Biserica Talpalari...*, p. 48; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 246 și 471.

vecinică în 20 fevroar 1849”, s-a scris: „Am venit, am văzut și m-am dus”. Pentru „Iordache Nedelcu, ci au venit moarte făr-de veste, înnađușit de pământ, fiind de 70 ani, <la> 1847 iulie 1, să zicem: *Dumnezău să-l ierti și cu pilda lui să nu ne certi*”⁴⁵, adică să nu fie pedepsiți cu aceeași moarte năprasnică de care avusese parte răposatul. Sultana Vasile Greculov, mama „dvoreaninului Gheorghe al lui Alexandru Greculov, care s-a sfârșit la 3 iunie, anul 1851, în al 25-(lea) an al nașterii sale”, a scris pe lespedeaa funerară a acestuia un avertisment asupra sorții imuabile: „*Odihnește iubite fiu până la dimineața de bucurie. <...> Țineți minte cu toții că există moarte și d(umnea)v(oa)s(tră) trebuie să muriți*”⁴⁶.

Meditații asupra nimicniciei vieții au fost săpate pe lespedeaa, bogată în informații genealogice, a lui Vasile Coroi de la biserica Sfântul Neculai cel Sărac din Iași (demolată în 1904, fostă pe locul Casei de Cultură a Studenților de astăzi): „*Vasile Coroiu spatariul, într-acest umed mormânt,/ Supt această stâncă mare, să prîface în pământ;/ La una mie optsutetreizăci și doi spre sfârșât,/ Cătră optusprezăci octombrie, din viață s-au săvârșit./ Soția sa, Elencu, Dimitrie, fratele lui,/ Și Ioan Cerchez pitariul, cu ale lui doă femei:/ Cu Ancuța, ce au fost maica pomeniților săi fii,/ Și Tudora, cea de-a doua, aice sunt îngropați./ Cum și tânăra Maranda, care au avut bărbat/ Pe micul Cerchez, ce iarăși tânăr au fost îngropat./ Toți aice în mormântul acest negru s-astupați./ Trecătoriule, suspină și plînge pe acest mormânt,/ În care atâta oameni s-au prîfacut în pământ!/ Cată de-i vezi, cunoaște-i în țărână și-n noroi,/ Care-i Cerchez cel cu minte? Care-i Vasile Coroi?/ Care-i maica? Care-i fiica? Care-i tânăr sau bătrân?/ Care-i robul cel gârbov? Care-i falnicul stejar?/ Toți sînt deopotrivă țărână, pe toți supt picior îi calci./ Omule, ca și mine, pământ negru ai să te faci!/ Unde-i, dară, îngâmfarea, ticăite muritor?/ Căci în curând vei ajunge vierme slab și târător./ Ferește-te și suspină, străgă cu glas de om bun:/ Dumnezău să-i izbăvească și să-i ierte ca un bun!*”⁴⁷

⁴⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 173, nr. 463/4 (text gr. și trad.) și 179, nr. 485/1; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 144, 542-543, 647, 771 (data de zi: 3) și 915 (text după Iorga).

⁴⁶ Dimitrie Balaur, *Bisericile din județul Lăpușna*. Material istorico-bisericesc adunat de..., Fundațiunea „Regele Ferdinand I”, Biblioteca Centrală Universitară din Iași, Ms. VI-74, p. 454 (text în lb. rusă; menț. lui Balaur).

⁴⁷ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 346.

Cugetări asupra sorții necruțătoare, a vieții pământești trecătoare și a veșniciei celei cerești, în proză de astă dată, au fost gravate în ampla inscripție de pe piatra tombală a Zoiței comisoaia, moartă tânără, la 2 mai 1833. În perioada cercetată nu era neobișnuit ca femeile să moară de tinere, dar în acest caz se pare că întâmplarea i-a impresionat mult pe contemporani, mai ales că, după o lună, se pare că a murit și un copil mic al acesteia:

„Trecătorule, oprește-te puțin aici și nu înainta mai departe, ca să privești cu evlavie aceste strofe de la piatra mea.

M-a părăsit viața devreme și în vârstă înfloritoare.

A trebuit să părăsesc această viață plină de amărăciuni și de boale iremediabile.

Aici, dar, zac, lăsând tată și bărbat, lăsând și toate grijile cele pământești care turbură pe cei pământeni și acum scăpată sunt de aceste toate, așteptând învierea celor năcăjiți care au adormit din veacul de demult din porunca Celui de Sus.

Aceasta să fie plată pentru toți, căci viața aceasta este trecătoare și plină de păcate și de ticăloșii înfricoșate și de deșertăciuni.

Ai trăit și ai înviat purtând împreună cu tine fericirile cele cerești. Nimeni nu s-a îndoit de aceasta în această lume și desfătat întru credincioșie și virtute, iar după aceasta și în rai va fi slăvită.

<...> Preaslăvită și preafericită, deci, și de acolo roagă-te pentru prietenii și pentru rudele tale.

O, piatră de curând sculptată, ce îngreunezi trupul său, sub greutatea ta ții o viață împovărată, căci dânsa cu cinste s-a despărțit cu acest mormânt cu trupul și în cele cerești în fericire petrece. Puțin după aceasta s-a așezat aici și cel mic al lui Alexandru. În Iași, 1833 iunie 10⁴⁸.

Alte sentințe funebre au fost săpate pe lespedea pităresei Vărvara Ergiu, moartă la 6 octombrie 1848:

„Trecătorule, stăi puținel și cetești, după aceea socotește *trista omului soarte, nepregetătoare moarte:*

(c)e ești tu acum, eu am fost, (acea)sta învață de rost; ce sî(n)t eu acum, vei fi când ceasu îți va veni. <...>

Muritoriule, nu trece la acest mormânt, privește că ești numai o d(e)șărtăciune, vîiața o nădajdi dulci: ne naște, ne lasă, să duci. Pământul obștesc nostru părintesc îi martur greșalelor celor multe; am fost fiică, am fost mumă, sînt nimica, sînt țărână⁴⁹.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 389 r. – v. (text gr.) și două file intercalate, nenumerate (trad.).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 646.

Chiar dacă este de multă vreme cunoscut cercetătorilor, un text relevant din punctul de vedere care ne interesează aici, a fost gravat pe marmura mortuară a domnului Ioniță Sandu Sturza de la Biserica Bărboi din Iași (din biserică, în stânga intrării): „*Între muritorii lumii când eram și eu odată./ Dam povață, sfat, poruncă la oricare giudecată./ În a me origină, nobil, în sfârșit și domnitor/ Stătui patriei și sprijen piste drepturi și popor./ Văzui slavă, cinste împrejură-mi, avim schiptru stăpânire./ Dar în sfârșit suferitam și a soartei prigonire./ Acum, iată, supt această piatră stau eu, muritor./ Căci viața amărâtă un deșărt e plin de nor.* S-au săvârșit din viață la 2 februarie 1842, domnind în Moldova de la 1822 iulie 1 până la 1828 april 23”⁵⁰.

Tot în 1842, la 23 iulie, a trecut la cele veșnice și paharnicul Tudorachi Mihiu, căruia „*tot cursul vieții meli mi-au părut ca un menut./ Stă aice, te oprește, iubitele trecător./ Nu trece cu sumiții, căci și tu ești muritori./ Fă o mică cercetare, pierde un menut de ceas/ Ca să cunoști cine zace în vecinicu lăcaș.* <...> Și zi: D(u)mnezău să-l ierte pe paharnicul Tudorachi Mighiu”⁵¹.

Epitafele versificate au fost alcătuite inițial de știutori de carte, de regulă cărturarii din preajma Curții și profesorii școlilor domnești. Mai mult decât atât, în Țările Române au circulat chiar culegeri manuscrise cu epitafe, cu precădere în secolul al XVIII-lea și mai ales în limba greacă (vezi, de pildă, la Biblioteca Academiei Române din București Ms. gr. 606)⁵². Cu toate acestea, este greu de stabilit cât anume din aceste scrieri este literatură cultă și cât a devenit operă colectivă, populară, din cauză că, odată cu trecerea timpului, cei care solicitau astfel de epitafe interveneau în cuprinsul lor, cerând adaptarea la situațiile particulare ce trebuiau înfățișate.

Pe un monument funerar ridicat în memoria Anei, „soția post(elnicului) Iordachi Boian, fiica banului Iordachi Ciriac-Siloviharnu, rep(a)usată la 21 iulie 1853 și înmormântată la 23 a aceiaș luni, lângă rămășițele fiice lor, Sofia, în al 38-le an al vârstei și al 22-le al

⁵⁰ *Ibidem*, p. 144; Melchisedec, Episcopul Romanului, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 monastiri și biserici antice din Moldova*, București, Tipografia cărților bisericești, 1885, p. 268-269; N. Iorga, *op. cit.*, p. 144, nr. 397/8.

⁵¹ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 302.

⁵² Alexandru Elian, *Epigrame funerare grecești în epoca fanariotă*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. I, 1956, p. 337-338.

însoțirii”, s-au gravat niște reflecții destul de lipsite de coerență: „Când floarea ruptă de vent (sic!) să pică de pe tulpină, să toț rădăcă în sus spre plaiul cel luminos. Când moartea curmă viața, să stenge în mormânt numai țarina sa, iară de suflet nu, nu să stinge, căci el e, Doamne!, scânteia Ta sfârmi-se dară lanțul părinei⁵³ care ne leagă de acest pământ și dulcea viață a nemuririi nici n-o mai plângeți la ist mormânt. Svârliți pe dânsul ghirlânzi, cunune, când sfânta rugă ați întonat, așa-n credință ari când a pune speranța, Doamne, ne-ai învățat⁵⁴. În această împrejurare, fie comanditarul lespezii funerare, fie lapidul, nu au reușit să deslușească scrisul din culegerea manuscrisă din care s-a preluat textul. În orice caz, textele care au ezități în redactare, greșeli, înlocuiri de cuvinte etc. prezintă un interes special, datorită faptului că oferă indicii de analiză ce pot conduce la identificarea persoanelor, a locului și a epocii în care au fost alcătuite.

Așa cum am văzut și în alt loc, uneori, laolaltă cu sentințele moralizatoare, textul versificat oferă date biografice despre cel înmormântat: „Iubitule trecătoriu, ce și tu ești muritoriu./ Stă puțin și te oprește și pe această piatră citește/ Și vei afla îndată, căci ș-acestu au fost odată/ Ca și tine pre pământ, și astăzi zace în mormânt./ El este tânărul șatrariu Vasile Barnovschi, carile petrecându-și a sa vieață în lumea aceasta pân-la vrâstă de 33 ani, la anu 1855 ghenar 29⁵⁵ a murit, fiind îngropat la biserica Sfinții Teodori din Iași.

O biografie mai amănunțită, într-o narațiune în proză de această dată, s-a scris pe piatra mormântului comisului Ioniță Spartali de la Biserica Albă din Iași, al cărui epitrop a și fost: „M-am născut în Bizanț, din părinți născuți în Hios. Iar la Iași am trăit cu cinste vreme de mulți ani ca negustor. În cele din urmă am slujit timp îndelungat țara mea, însușindu-mi <...lipsă text> devotamentul de dragostea celor bogați, precum și <...lipsă text>le lor. N-am avut fericire de a avea copii ca să mângâie durerea soției mele și să plângă împreună cu ea. Iar acum fiind de șasezeci de ani pe pământul unde am fost crescut, aice am și fost înmormântat. <...> Doamne, odihnește cu dreptii pe robul Tău Panaite Spartali comis, epitrop al acestui sfânt lăcaș⁵⁶.

⁵³ Pieirei (nota lui C. Bobulescu).

⁵⁴ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 472.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 279.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 374-375 (text gr. și trad.).

Deși prin natura lor, inscripțiile funerare nu oferă date comparabile, în importanță, cu cele furnizate de izvoarele narative și cele cu caracter diplomatic ale epocii, în schimb precizia amănuntelor pe care le oferă e mai mare.

***

Cultivarea memoriei celor dispăruți și solicitarea ajutorului lui Dumnezeu nu doar pentru sine, ci și pentru aproapele, este o îndatorire a fiecărui creștin, iar înfrumusețarea mormintelor cu pietre și cruci era legată de credința în supraviețuirea omului dincolo de moarte. Scrise în limbile slavonă, română și greacă, în proză și în versuri, inscripțiile reflectă mentalități și ilustrează orizontul religios al epocii cercetate. Textele analizate afirmă condiția de „rob al lui Dumnezeu” pentru cel trecut în neființă și conțin diverse formule de invocare a bunăvoinței divine pentru acesta. Omul epocilor trecute era conștient de dualitatea trup – suflet, de efemerul existenței pământești și de veșnicia Vieții de Apoi, motive pentru care nu percepea o ruptură între „lumea de aici” și „lumea de dincolo”. În consecință, de multe ori epitafele erau scrise ca un dialog între cel răposat și trecătorii prin fața mormântului său. Expresiile prin care este exprimată plecarea omului pe Lumea cealaltă sunt preluate din Sfânta Scriptură și denotă instruirea celor care le comandă. Unele inscripții au inserate sentințe moralizatoare și cugetări de aceeași inspirație scripturistică. În ceea ce privește forma grafică a inscripțiilor funerare, scrierea acestora începea cu invocația simbolică + („Cruce ajută”). De asemenea, indiferent în ce formă au fost scrise, textele gravate pe lespezile sau crucile funerare completează alte surse de informare istorică cu amănunte de ordin demografic, biografic sau genealogic mai precise decât alte categorii de izvoare istorice, ilustrând evoluția limbii și a gustului unei epoci.

Lespedea funerară a marelui vistiernic Iordache Costache Venin
de la Mănăstirea Căpriana (Republica Moldova).

Cf. Ludmila Bacumenco, Mihai-Cristian Amărieuței, *Despre marele vistiernic Iordache Costache Venin și locul său de veci de la Mănăstirea Căpriana*, în volumul *Pro Basarabia. Repere istorice și naționale*, Iași, Editura Alfa, 2007, p. 62, fig. 2

Abstract

The universe of folk culture refers to the *visible world* and the *underworld*. For a long period, until mid 19th century, a form of expression of the interdependence of the two worlds was provided by the texts carved on the tombstones and the funeral crosses. Of scripture inspiration, inscriptions assert the condition of „God’s slave” of the deceased and contain various formulas of invoking the divine goodwill. On many times, epitaphs were written like a dialogue between the deceased and those passing by its tomb, with moralizing sentences and thoughts that denote the education of those having ordered them. Written in Slavonic, Romanian and Greek, in prose or verse, inscriptions reflect mentalities, illustrate the evolution of the language and the taste of an epoch.